

Розвідувальна діяльність Новослобідського козацького полку в світлі матеріалів канцелярії Новосербського корпусу (1758–1762) ¹

Історіографічна традиція висвітлення минулого південноукраїнського регіону має на своєму рахунку як оригінальне відтворення подій, так і стереотипні репрезентації. Спрощуючи реальну картину, стереотипи згладжують і примітивізують справжнє багатство людських дій і в кінцевому рахунку, знецінюють справжню емоційну напруженість життя цілих минулих поколінь. Наважимося стверджувати, що такі заскорузлі стереотипи закріпилися і в полі воєнно-політичної історії. На зміну колоритним творам першопрохідців козацької тематики, які вміли цінувати деталі (А.Скальковський, Д.Яворницький, В.Голобуцький, Н.Полонська-Василенко)¹, прийшов цілий пласт літератури у яких безкінечне число конфліктів на степових просторах вирядилися в трафаретну констатацію обмежаного набору інформації: дата – оперативний результата (перемога чи поразка), оцінка (з незмінними негативами для “бусурман”, і з схвальними коментарями у бік “наших”). В результаті історія перетворюється на знеосіблений реєстр автоматичних дій. Подолати цю тенденцію, повернути історії її драматизм, може тільки відновлення деталей, які можливо не можуть претендувати на концептуальну помпезність, масштабність, зате не розгублюють правди історичної дійсності. Наприклад, стосовно історії козацтва для стереотипних моделей розвідка є лише засобом для розгортання інших (важливіших) речей – наступів, тиску, експансії, зміни кордонів. Якщо ж зосередитися на розвідувальних діях як на самоцінних акціях (якими вони насправді й були для безпосередніх виконавців), тобто якщо зосередитися на відтворенні технології здійснення розвідки і на самих

---

¹ Стаття була опублікована: Дідик С.С. Розвідувальна діяльність Новослобідського козацького полку в світлі матеріалів канцелярії Новосербського корпусу (1758–1762 рр.) // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.13. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, 2006. – С. 129–147.

розвідниках, то насиченість історії знову постане перед нами у всій своїй неповторності.

Одним з таких виконавців розвідувальних місій на півдні України було козацтво Новослобідського полку (1752–1764) – військово-адміністративної одиниці російської абсолютистської держави. Полк розташовувався на території так званих “Задніпровських місць” і безпосередньо підпорядковувався Сенату². Верховне командування полку і вище російське командування на півдні України протягом 1753–1764 дислокувалося у фортеці Св. Єлисавети. Ця фортеця мала особливе значення для російського командування, оскільки знаходилася в стратегічно-важливому місці – в безпосередній близькості до польського і турецько-татарського кордону, і була плацдармом на випадок війни. Територію полку було поділено на сотні, на чолі яких стояли сотенні отамани. Землю під поселення козакам та членам їхніх родин уряд надавав за умови несення військової служби. За час існування полк зарекомендував себе як боєздатне формування. Військовослужбовці Новослобідського полку взяли участь у Семилітній війні. Також, полк використовувався урядом для боротьби з гайдамацтвом і для несення прикордонної служби. Козаки Новослобідського полку залучалися також до ведення розвідувальної діяльності. 22 квітня 1764 р. це формування було реорганізовано у Єлисаветградський пікінерний полк у складі Новоросійської губернії³.

В документах канцелярії Новосербського Корпусу є частина документів (секретні накази, повідомлення, доїзди та рапорти), які виникли внаслідок розвідок як на території Кримського ханства, так і на території Польщі. Оскільки Новослобідський полк і Нова Сербія межували з кордонами Польщі і Кримського ханства, дуже важливо було вчасно отримати інформацію про кількість, пересування і наміри потенційного ворога. Така інформація давала можливість приготуватися до відсічі нападникам, дозволила б захистити десятки містечок і сел півдня України, які були б спалені і сплюндровані під час татарських набігів. А це сотні, а може і тисячі людей, яких було б

врятувати від фізичного знищення або турецько-татарського полону. Ми вже не гадуємо про суто матеріальні і економічні збитки від татарських нападів. Тому важко переоцінити внесок новослобідського козацтва в охорону південних кордонів Російської імперії.

Новослобідські козаки проводили, так би мовити, внутрішню розвідку, коли на територію Кримського ханства чи в Польщу засилялися розвідники під виглядом кур'єрів, купців або втікачів. Іншим видом розвідки козаків було спостереження за пересуваннями і діями татар під час несення служби на чисельних форпостах та патрулюваннях. В цій статті ми хотіли б звернути свою увагу саме на перший вид козацької розвідки.

Хочемо зразу сказати, що види розвідки, яку проводили козаки Новослобідського полку, дуже схожі на ті, що вели запорізькі козаки. Запорожці періоду Нової Січі теж під виглядом купців, дезертирів і перебіжчиків відправлялися на ворожу територію. Володіння мовами і знання звичаїв та менталітету сусідів давало змогу запорожцям вільно спілкуватися з місцевим населенням і отримувати потрібну інформацію не тільки від візуального спостереження і чуток, а й безпосередньо розпитувати очевидців тих чи інших подій, до того ж так, щоб не викликати підозри⁴. Вели запорожці і спостереження за пересуванням ворога на форпостах і під час роз'їздів і патрулювань. Це підштовхує нас до думки, а чи не було співробітництва між новослобідськими і запорізькими козаками? Можливо був певний обмін досвідом, або навіть Новослобідський полк вчився розвідувальній майстерності у запорожців. Оскільки Новослобідський полк оселився на територіях Січі, частина населення Запоріжжя опинилася під управлінням Новослобідського полку. З самих володінь Запорізьких Вольностей переходили люди і оселялися на території полку⁵. Очевидно, серед цього населення були досвідчені запорізькі козаки, яких запрошували і заохочували вступати до лав полку. Такі люди могли поділитися досвідом, знаннями і традиціями розвідувальної справи, які вони отримали під час служби на Січі. Але було і певне співробітництво та обмін досвідом.

Підтвердження цьому можна знайти в копії зі свідчення сотника Новослобідського козацького полку В.Кошевенка від жовтня 1758 р. Сотник з розвідувальною місією їздив до Очакова і по приїзду звітував начальству. Він розповідає, що з фортеці Св. Єлизавети він їхав на Січ. В Січі йому виділили провідників, які провели сотника *“пона Днепром до Перевоски а отудова на косы запорожские а с кос в дубе переправлен через Лиман в Очаков запорожскими казаками...”*⁶. Скоріше за все, це був звичний маршрут від Січі до Очакова, і запорожці не раз виконували функції провідників на прохання коменданта фортеці Св. Єлизавети.

Вище ми згадували, що верховне командування Новослобідського полку знаходилося в фортеці Святої Єлизавети. Оскільки фортеця в зв'язку з своїм прикордонним положенням мала особливий статус, головний командир Нової Сербії і комендант фортеці мали особливі функції. Так головний командир (І.Глебов в 1752–1756 рр.)⁷ окрім звичайних цивільних функцій, мав військову владу над всіма військами, які розташовувалися на території Нової Сербії і Новослобідського полку, саме йому підлягав Новослобідське поселення. Також він мав право вести дипломатичне листування з Туреччиною, Кримським ханством, Польшею⁸.

Комендант фортеці Св.Єлизавети (Ф.Юост в 1758 р., М.Муравйов в 1759–1760 рр. і в 1761–1764 рр.)⁹ був другою особою, що представляла владу в регіоні, був замісником головного командира, командував фортецею і її гарнізоном, а згодом отримав і дипломатичні функції (напевне це сталося в 1759р., після того, як незаміщеною опинилася посада головного командира поселення). Саме комендант надсилав у Сенат різні відомості, які стосувалися прикордонних справ¹⁰. Як заступник головного командира Новосербського поселення комендант мав владу і над Новослобідським полком.

Генерал І.Глебов, який свого часу був головним командувачем Новосербського поселення і комендантом фортеці вів переписку, з Київським генерал-губернатором та з резидентом М.Обресковим, який був російським

послом у Константинополі і добував інформацію для Російського уряду. Він отримував агентурні данні про стан справ в Туреччині¹¹. Це ще раз підтверджує особливий статус і особливі повноваження головного командира і коменданта фортеці Св. Єлисавети.

Третім представником військової влади був козацький полковник, який, напевне призначався з козацького середовища. В копії з протоколу “консиліуму” від 29 травня 1762 р., присвяченого питанням підсилення обороноздатності краю, ми знаходимо інформацію, що в нараді брав участь і *“Слободского козачьего полку полковник Аким Литвинов”*¹². Але полковник не відігравав важливої ролі в полку, не мав він тієї влади, яка була у головного командира і коменданта, і в усіх важливих справах він був підпорядкований першим двум персонам.

Ми впевнені, що саме перші два командувачі мали повноваження на проведення розвідувальної діяльності, і саме вони віддавали накази на проведення розвідки. Важливу інформацію командир і комендант передавали в Сенат і в інші вищі інстанції.

Ці відомості комендант отримував від своїх розвідників. З вище згаданого документа видно, цими розвідниками були козаки Новослобідського полку.

Розвідувальна діяльність потребувала фінансування. Особисто ми вважаємо, що Сенат спеціально виділяв гроші на проведення розвідки і збору інформації. В протоколі “консиліуму” офіцерів Новосербського корпусу від 6 червня 1762 р., відносно заходів із підсилення обороноздатності поселення в разі нападу татар, серед прийнятих постанов ми знаходимо інформацію про проведення розвідки і віділення коштів для цього. *“А для дорожнього их содержания и на другие в случае надобные издержки выдать ис полковаго казначейства по разсуждению, кои к возврату во оное по времени требовать ис крепости святых Елисаветы, из определенной тамо в силе указу Правительствующаго Сената для таковых нужных и секретнейших посылок суммы”*¹³. Тобто передбачалося видати для проведення розвідки, певні кошти з казни Новосербського корпусу. А потім вимагати повернення

цих коштів з казни фортеці Св. Єлисавети, оскільки витрати на ведення розвідки передбачені Сенатом і гроші на це фортечному начальству виділялися. Ми припускаємо, що ці кошти передбачалося витратити на одяг, харч, постій розвідників, а також на плату інформаторам, агентурі, на хабарі для турецько-татарських урядовців.

Перед тим, як відправляти розвідника, головне командування шукало якийсь привід. Так в одній з постанов “консиліуму” вищого командування Новосербського поселення можемо дізнатися, що в розвідку посилали *“под приличным претекстом и бланкет от коменданта дают, сверх того и отсюда для достоверного разведывания в Очаков нарочно с товаром под протекстом купеческим послан”*¹⁴. Тобто, приводом для заслання розвідників на ворожу територію були передача листів, або під виглядом торгівельних справ, в якості купця. В рапорті коменданта фортеці Св. Єлисавети генерал-майора Ф.Юста генерал-лейтенантові І.Хорвату від 4 жовтня 1758 р. , комендант пише, що *“Посланной от меня к Ачаковскому наше списмом здешняго слобоцкокого казачьего полку сотник Кошевенко коем будучи там всагом деле велено о тамошних обращениях, проведывать...”*. Тобто, командування як привід використовувало листування з турецько-татарськими урядовцями. Розвіднику давали наказ, передати листи турецько-татарським посадовцям, і добути цінну інформацію. В листах, вірогідно, для замулювання очей турецькій владі, були різні незначні дрібниці. Скоріше за все, комендант особисто давав інструкції розвідникам і потім сам спілкувався з ними, коли вони поверталися з завдання. Наприклад, так було з сотником Кошевенком, відправленим з листом до Очакова. Коли він повернувся, то розповідав про результати своєї місії в присутності коменданта Юста¹⁵.

Іноді для розвідки використовували купців. Так з копії з доїзду купця фортеці Св.Єлисавети М.Белікова, від 4 червня 1762 р., ми дізнаємося, що він *“возвращавшейся из Очакова посыланной туда под претекстом купеческим с товаром а в самом деле для разведывания о тамошних обращениях...”*.

Купця відправив комендант фортеці М.Муравйов. М.Беліков мав передати листа очаківському паші¹⁶.

Для частини козаків розвідка була справою честі. А хтось просто користувався зручною нагодою, щоб отримати нагороду, або вислужити собі посаду і звання. Сама по собі розвідка справа азартна, ризикована і небезпечна. Мабуть і людей для такої справи відбирали відповідних – сміливих, винахідливих, розумних, досвідчених, спостережливих, словом найкращих. Певні згадки про такі критерії до розвідників є в документах. Так, наприклад, з постанов вже згадуваного нами “консиліуму”, ми можемо дізнатися, що для роз’їздів і розвідування треба відправляти *“способных людей”*¹⁷. В постановах “консиліуму” штаб- та обер-офіцерів Новосербського корпусу, ми знаходимо інформацію, що оскільки *“Новосербской корпус учрежден и учреждаетца выходящими из разных заграничных мест указных национов народом, ис которых есть довольно число таковых знающих, которые о неприятельском предприятии верно разведать могут, и для того запотребно признаетца, сыскав таковых людей из ундер афицеров или рядовых, надежных и к тому способных...”*¹⁸. Тобто для розвідки треба відібрати людей з певними знаннями, досвідом, здібностями. Також це мають бути люди надійні. Хоча цей документ стосується військовослужбовців Новосербського корпусу, напевно цих критеріїв притримувалися і стосовно новослобідських козаків. Також тут згадується елемент маскування: *“исправя их платьем, каковое в татарской области носят, отправит к самой татарской границе”*¹⁹. Новослобідські розвідники, вірогідно, теж, щоб не привертати до себе зайвої уваги, під час розвідувальних місій вбиралися в одяг, який носять на території Кримського ханства.

В документах Новосербського корпусу ми зустрічаємо козаків-розвідників, в званнях сотників, які під виглядом кур’єрів привозять листи турецько-татарським урядовцям. В А.Скальковського ми також знаходимо козаків-розвідників в чині сотників і одного хорунжого²⁰. Зразу виникає питання, а що не найшлося рядових козаків для передачі листів? Цей факт

підкреслює важливе значення розвідувальної діяльності, а також підказує нам, що в розвідку посилали людей досвідчених, перевірених, здібних, спостережливих. В розвідку, скоріш за все, відбирали людей, які знали традиції і звичаї турків і татар. Розвідники мали знати кілька мов: турецьку, татарську, молдавську і інші. Але в документах ми знаходимо підтвердження, що могли бути і виключення. Так, згадуваний нами купець М.Беліков доставив листа *“очаковському паше верно чрез тамошнего переводчика доставил”*²¹. Сотник Кошевенко в своїй доповіді генерал-майору Ф.Юосту, свідчить, що він передав листа і спілкувався через товмача з людиною, яка виконувала функції секретаря паші²². Особисто ми допускаємо, що засланий купець міг і не знати турецької мови, але в випадку з козацьким сотником в це важко повірити. Напевно, сотник знав турецьку, і просто прикидався, щоб таким чином взнати і почути більше, ніж йому розкажуть.

Цікаве питання: як розвідники збирали інформацію? Досліджуючи документи Новосербського корпусу, особисто ми виділили кілька джерел інформації.

Це безпосереднє спілкування з турецькими і татарськими посадовцями. Так під час спілкування сотника Кошевенка з секретарем паші, в козака спитали *“сколько здесь войск при границе имеетца и для чего”*. Кошевенко *“объявлял ему что несколько он... имеетца точию ие для чего иначе кроме что для искоренения гайдамацкого”*. До цієї відповіді поставилися досить приязно і теж поскаржилися на запорізьких гайдамаків²³. Чи повірили сотнику про війська, нам невідомо, але сотник сказав неправду, і таким чином намагався дезінформувати татарських урядовців. Далі посадовець завірив сотника, що татари не збираються порушувати мир з Росією: *“выше упомянутый очаковский секретар о соседственной дружбе наупоминал и уверивал ево Кошевенка что у них никакого противного к здешней стороне не имеетца...”*²⁴.

Офіційні заяви очаківського секретаря треба було перевірити. Для перевірки такої інформації і для здобуття додаткових відомостей

використовували агентуру і інформаторів, а також збиралися різні плітки, чутки які могли підтвердити, або навпаки спростувати заяви офіційних осіб. Цими інформаторами і носіями інформації могли бути православне населання ханства, священники, купці, може лікарі і шинкарі. В нас є підстави вважати, що в козаків в турецьких і татарських містах були мережа інформаторів і агентів, оскільки завжди знаходилися охочі, “надежные люди”, або “некоторые доброхотные к России” люди, які хотіли, знали і могли розповісти якусь важливу і цінну інформацію. Так, попитавши людей, сотник Кошевенко *“от тамо живущих в Очакове волох надежных людей а особливо от православного одного попа живущего там Василия кой в бытность его Кошевенка к здешней стороне добро желательность оказывал...”*²⁵, дізнався про бунт що Білгородська орда і її намір піти під російську протекцію. А очаківський секретар і словом не обмовився про цю подію. Ці ж люди підтвердили офіційну заяву турецького секретаря, що татари не планують нападів на територію Російської імперії, і хочуть жити в мирі.

В донесенні генерал-майора Ф.Юста генерал-лейтенантові І.Хорвату від 9 жовтня 1758 р., Ф.Юст викладає інформацію про події в Османській імперії, Кримському ханстві та європейських країнах яку було отримано від розвідника, а частково з зарубіжної преси. Знову таки до Бендерського паші під виглядом кур'єра заслано козацького сотника Костянтинова. Але сотник не доїхав до міста призначення і повернувся назад, оскільки довідався про *“опасную болезнь”* в самих Бендерах. Так, він розповів про бунт єдисанської орди та про якусь збройну сутичку турків з угорцями. Ми вважаємо, цю інформацію він отримав, збираючи плітки, чутки, уважно слухаючи людей в шинках, постійних дворах. А *“некоторый доброхотный к России человек”* через сотника передав Ф.Юсту відомості про ціни на хліб, і про похід ногайців з метою грабунку. Поспілкувався сотник і з турецькими купцями, які живуть в прикордонних містах. Вони розповідали, що дуже занепокоїні можливим нападом татар, і повідомили про маршрут татар. Від інформаторів,

розвідник дізнався про плани турків і татар, щодо придушення бунту ногайців²⁶.

В своєму доїзді коменданту фортеці Св. Єлизавети. засланий для розвідки купець Беліков розповів не менш цікаві відомості, які він отримав, поспілкувавшись з людьми. В Очакові купець зупинився в домі волоського попа. І до цього попа в гості завітала *“оного хана кримскаго жена волошка...”*. Напевно, дружина Кримського хана, або, одного з наближених до хана, яка сама була з Волощини, і була православною. Вона розповіла, що хан отримав від прусського короля гроші, і тепер збирається допомогти йому в майбутній війні. Для цього хан і збирає військо, щоб потім разом з посланцем прусського короля вирушити до угорського кордону. Також вона розповіла, що хан не планує воювати з Росією чи з Польшею. Від *“неженских”* грецьких купців, Беліков дізнався, що їх три кораблі з косами не пропустив в Росію очаківський паша. Начебто з цих кіс в Росії роблять зброю. А від *“цареградских”* купців, чув, що в Бендери з Царгороду прибуває *“придворной капыджа Баша со учрежденною при нем свитою...”* для зустрічі російського посланця²⁷.

Ще один вид збору інформації – це власні спостереження розвідників. Так, сотник Кошевенко розповідаючи про обставини бунту Білгородської орди, каже що в самому Очакові, близ нього і при річці Березань бачив озброєних білогородців, яких приблизно до двадцяти тисяч. На власні очі Кошевенко бачив як орда розорила містечко Дубосари і три великих села. Там жили турки і волохи. Далі сотник доповідає, що з Кінбурна до Очакова через лиман судами возяться кримсько-татарські війська для придушення бунту Білгородської орди²⁸.

Також сотник бачив відбудовану фортецю Очаков, і більш того свідчив, що *“город Ачаков починен и к тому еще вновь изрядно построен земляной округ прежняго и около онаго полисадником весь оставлен”*²⁹. Тобто велись роботи по укріпленню фортеці, був вирит новий земляний рів і насипаний вал. Сотник доповідає, що в Очакові немає турецького війська, окрім

гарнізону. Але розвідник дізнався, що до фортеці підвезли боєприпаси *“туда ис Царя града военных запасов яко от пороха и пуль два корабля великие недавно привезены и еще под городом невыгруженные стоят”*³⁰.

Купець Беліков перебуваючи в Очакові на власні очі бачив *“пруського посланника”*, який їхав з Криму, і чекав в Очакові на приїзд Кримського хана. Бачив військо Кримського хана, в десять тисяч, і ще підтягувалося підкріплення на човнах³¹.

За своєю якістю розвідувальну інформацію можна поділити на кілька типів. Зразу хочемо наголосити, що ці типи інформації пов’язані між собою, взаємодоповнюють один одного, і іноді дублюють.

По-перше, козаки добували суто військову інформацію, таку як розташування, пересування, кількість ворожого війська, військові сутички, набіги татар для грабунків, посилення чи навпаки послаблення гарнізонів фортець, будівництво фортець і фортифікаційних укріплень, підвіз боєприпасів і провіанту тощо.

Так, наприклад, сотник Кошевенко, повернувшись з Очакова, доповів, про двадцять тисяч білгородської орди, яка збунтувалася, і стоїть в околицях Очакова. Для придушення цього бунту, з Кінбурну до Очакова по воді підтягують татарські війська. Розповів про полагодження самої фортеці Очаков і будівництво нових укріплень навколо неї. Доповів про підвіз боєприпасів на кораблях. А в самому Очакові стоїть тільки турецька залога, і він не чув щоб сюди передислокували турецькі війська. Привіз і інформацію, що ні турки, ні татари не планують починати війну проти Російської імперії³².

Сотник Констянтинів, повернувшись з відрядження, теж розповів про усобиці в едисанській орді, бунт цієї орди проти кримських орд. Доповів, що бунтівна орда вирушила для набігів на Волощину і Добруджу. Для придушення цього бунту, збираються використати турецько-татарські війська. Чув сотник і про якусь військову сутичку, нібито між турками і угорцями³³.

Можливо, в документах йдеться про бунт однієї і тієї ж орди. Білгородська (Белгородская в документах), Буджацька, або *“Едисанский народ”*, тобто Єдисанська орда – це все одна орда, яка мешкала на території районів сучасних Молдови та Одеської області – Буджаку, і Румунії – Добруджі³⁴. Комендант Ф.Юст міг зробити висновок, що незважаючи на певні приготування турків і татар, малоімовірно, що б вони наважилися здійснити напад на кордони Російської імперії.

В протоколі “консиліуму”, присвяченого питанням підсилення обороноспроможності краю, від 29 травня 1762 р., ми знову знаходимо інформацію військового характеру. *“Здешого слободского поселения слободы Орла сотник Черниченко репортует сего де майя 19 дня крымский хан с малою частию войска переправился и еще многое число переправляется в Очаков, а три султана в Кинбург всупили”*³⁵. Нажаль, важко сказати, яким чином сотник отримав цю інформацію, але ми впевнені, він особисто був в Очакові, і бачив або наводив справки, про передислокацію ханського війська. Точно невідомо, але з якихось причин кримське військо концентрується під Очаковим, сам кримський хан уже в місті, а в Кінбурні ще стоять три хани (султани).

Купець Беліков підтверджує інформацію, яку привіз сотник Черниченко. Він теж свідчить, що до Очакова прибув хан з військом, приблизно в десять тисяч, і ще хан чекає на підкраплення в двадцять дубасів (тобто човнів). Далі він уточнює, що при війську немає гармат, а тільки списи, стріли та рушниці. Чув, що хан з військом буде просуватися зовсім поруч з запорізьким гардом і слободою Орел. Але хан не збирається воювати з Польшею, чи з Росією, а йде з військовою допомогою для прусського короля до угорського кордону³⁶. Як на нашу думку, ця інформація правдива. Якщо при татарському війську немає гармат, скоріш за все, татари не збираються брати участь в осаді міст і фортець.

По-друге, інформація дипломатичного характеру: листування хана, від кого послів приймає, куди посилає своїх послів, на кого може орієнтуватися в майбутніх конфліктах і війнах і таке інше.

Так сотник Кошевенко, узнаючи про обставини бунту відомої вже нам Білгородської орди, дізнався, що і султан і кримський хан, відправили листи до гетьмана Речі Посполитої, в яких просили не допомагати бунтуючим ногайцям, не приймати їх в своїх землях, оскільки це порушувало умови мирного трактату³⁷. Якщо турецький і татарський уряд просять про таку послугу уряд Річі Посполитої, вірогідно, що між ними, більш менш нормальні взаємини, і Польща може в найближчий час не чекати війни з Кримом і Туреччиною.

Вже нам відомий купець Беліков, перебуваючи в Очакові зустрів посланця прусського короля. Він був у кримського хана, і тепер чекав на нього з військом в Очакові. Далі купець дізнався, що посланець домовлявся з ханом про військову допомогу Пруссії. Хан отримав гроші від прусського короля, дав згоду на участь у військовій авантурі. Разом з посланцем, який був і провідником, кримське військо рихило до угорського кордону³⁸. Ця інформація досить цінна. Якщо хан з військом буде воювати десь в Європі, то в найближчий час можна несподіватися на якійсь військовій дії на півдні України.

Дізнався розвідник і про те, що якийсь турецький посадовець “*капыджа Баша*”, в Бендерах мав зустріти “*следующего российского посланника*”³⁹. Нажаль, невідомо, хто цей “посланник”, і чи “посланник” він взагалі. Може, це новий російський посол-резидент в Османській імперії, сказати важко. З зміною посла, могло докорінно змінитися і ставлення Порти до Російської імперії, могли відбутися зміни в зовнішній політиці султана.

По-третє, розвідників цікавила інформація соціально-політичного характеру: бунти і повстання в ханстві, наміри і настрої тих, чи інших орд, нові призначення та кадрові зміни і так далі.

Так, розвідник Кошевенко доповідав про бунт Білгородської орди. Він свідчить, що в самому Очакові, близ нього і при річці Березань стоять озброєні білгородці, яких приблизно до двадцяти тисяч. На власні очі Кошевенко бачив як орда розорила містечко Дубосари і три великих села. Там жили турки і волохи. Далі сотник доповідає, що з Кінбурна до Очакова через лиман судами возяться кримсько-татарські війська. Вони планують придушити бунт Білгородської орди, помститися за розорення турків і волохів, *“и в сокращение и послушность ту Белгородцкую орду привести”*⁴⁰.

Попитавши інформаторів, сотник Кошевенко *“слышал яко оная орда точно намерена подбегнуть под протекцию Российской империи почему де она и немалые обиды туркам и волохам причиняют...”*⁴¹.

Дещо інші не менш цікаві подробиці цього бунту повідомляє сотник Констянтинів. По приїзду він доповів, що на шляху до Бендер він провідав *“что едисанский народ между собою а особливо с крымскими татарами, великое смятение имеет...”*⁴². Тобто, доповів про міжусобиці як в самій Білгородській орді, так і про її бунт проти хана. Виклав і можливі причини цих бунтів. Одна з них, це те, що кримський хан призначив нового хана (за документом султана) над Буджацькою ордою. Цей новий хан, йшовши через улуси Єдисанської орди, спричинив там спустошення, гвалтував жінок. Після цього частина єдисанців вирішила помститися і піднялася на повстання. Але, за документом, згаданий новий хан втік від справедливої кари. Тоді вони вимістили свій гнів на турках і волохах міст Дубосари і Ясси, а звідти вирушили до Дунаю, і планують з грабіжницькими походами йти на Волощину. Інша ж частина цієї орди, яка стоїть в районі міста Бендери, лишилася вірною Кримському хану і планує, з'єднавшись з турецько-татарським військом, спільно придушити виступ бунтівної частини орди⁴³.

Іншою причиною бунту могло бути, те що *“будто те татары которые збунтовались приняли множество у короля прусского денег и якобы намерены к нему передатца”*. Про це повідомив польський вахмістр Маковський. Чи сотник Констенінов сам зустрічався з ротмістром

Маковським, чи ротмістр доповів про це Ф.Юсту особисто не зрозуміло. А з приводу грошей, отриманих ногайцями від пруського короля, можливо пруський король хотів найняти ногайських татар до себе на службу, оскільки планував почати війну проти Австрійського імператора і Франції. Це можна припустити, оскільки в кінці донесення Ф.Юст пише, що він отримав польські газети, з яких взяв, що *“будто король прусской отобрал у цесаря четыре города и француза уже збил...”*⁴⁴. Тобто король Пруссії розпочав війну в Європі і потребував військової допомоги. Для цього він підкупив татар.

Співставивши інформацію, яку здобули ці два розвідники, генерал-майор Юст, міг зробити висновки, що найближчим часом кримському хану буде не до війни з Росією. Але треба пильнувати, щоб згадана бунтівна орда не вдерлася на російські території. А з приводу того, що орда хотіла піти під російську протекцію, то цю інформацію ще треба перевірити, і обов'язково треба повідомити про це в Сенат.

По-четверте, це інформація економічного характеру, тобто, стан трогівлі і промислів, ціни на хліб і інші товари, данні про врожаї, голод, посухи в ханстві тощо. Така інформація могла підказати, чи не збирається кримський хан, скажімо через неврожаї або інші економічні негаразди, розпочати грабіжницький похід проти сусідів, з метою врегулювання внутрішньо-економічних проблем ханства? Ми знаємо, що економіка Кримського ханства була дуже вразливою. Частими були неврожаї і голод. Щоб якось вирішити ці проблем, татари вдавалися до набігів на сусідні території. Інакше більшість населення ханства просто померло б з голоду.

Так, сотник Константинів наводив справки і про ціни на хліб в ханстві: *“турки татары крымския нагайская и буджацкая орды також греки и волохи покупали пшеницу и суржик платили четверть киевскую по два рубли еще и соизлишеством и отдавали до городов разных яко то до Очакова Бела Города ...Бендер ...Яс в тамошние магазейны”*⁴⁵. Тобто хліб коштував два карбованці за київську чверть, його було вдосталь, раз він був в різних

турецько-татарських містах, тому можна нетурбуватися, що в ханстві буде голод.

З копії з доїзду купця Белікова, ми дізнаємося, що коси, які везуть на продаж в Росію, це так би мовити, заборонений товар. Очаківський паша, за наказом Кримського хана не пропустив три кораблі грецьких купців, які везли коси. Наче б то, з цих кіс в Росії роблять зброю, шаблі і шпаги⁴⁶. Наскільки це правда, сказати важко. Але українські гайдамаки саме з кіс робили довгі, гострі “гайдамацькі” ножі.

По-п'яте, інформація про епідемологічний стан в Кримському ханстві, тобто поява і поширення тяжких хвороб і епідемій, на зразок чуми, симптоми і ознаки хвороб, падіння (падіж) худоби і інше. За тих умов, коли медична справа ще не мала високого розвитку, лікарів було небагато, а певні тяжкі хвороби ще не лікувалися і могли привести людину до летальних наслідків, дуже важливо було дізнатися про появу і епіцентри таких хвороб, і вчасно недопустити їх поширення на незараженні території. Хвороби і падіж худоби, окрім того, що вони могли передаватися людям, ще призводили до великих матеріальних збитків і розорення господарств.

В кінці свого свідчення, новослобідський розвідник Кошевенко зазначив, що *“об опасной же болезни и о скотском падеже чтоб де оное имелось он де будучи в Очакове не слышал...”*⁴⁷. Так і купець Беліков, який перебував в Очакові дещо пізніше, нічого не чув про *“опасную болезнь”*, ні в самому місті, ні коло нього. Тобто, в місті Очакові і його околицях, небезпечних хвороб немає. А це в свою чергу означає, що населенню краю і його начальству не слід непокоїтися тим, що купці з товарами і люди, які перетинають кордон, можуть принести з собою якісь небезпечні інфекційні захворювання.

З окремим донесення Ф.Юста І.Хорвату, від 9 жовтня 1758 р., ми можемо дізнатися, про те, що сотник Костянтинів відправлений в Бендери для розвідки, дізнався, *“что в оном городе имеетца превеликая опасная болезнь и уже на двух тамо улицах распространилась и от оной немалім*

числом и людей померло”. Про цю хворобу генерал-майору Юсту також повідомив *“через сего ж сотника дубасарский гетман полковник и стражник ханской Андряш...”*⁴⁸. Отримавши такі данні генерал-майор Юст прийняв ряд заходів, щоб не допустити поширення цієї хвороби на російських територіях: наказано не пропускати людей і товари *“с таковых опасных и околичных мест”*, а тих, хто буде перетинати кордон з інших менш небезпечних місць тримати в подвійному карантині (дванадцять тижнів), а також нікого з товарами не пропускати в ті небезпечні місця⁴⁹.

Отже, з вище наведених прикладів можна зробити висновки, що Новослобідський полк вів і розвідувальна діяльність. Новослобідські козаки вели розвідку безпосередньо перебуваючи на турецько-татарській території, а також вели спосереження за пересуванням ворога на форпостах і під час роз'їздів. Технологія розвідки, яку застосовували козаки Новослобідського полку, дуже схожа на ту, що використовували запорізькі козаки. Ми припускаємо, що було співробітництво і обмін досвідом між новослобідськими і запорізькими козаками. В лавах полку могли служити колишні запорізькі козаки, які приносило досвід, знання і досвід розвідувальної майстерності Запорізького Коша. Командування полку – головний командир поселення і комендант фортеці Св. Єлизавети мали особливі повноваження і саме вони давали наказ на проведення розвідки. Для збору інформації на місці, козаки засилялися на ворожу територію під виглядом кур'єрів і купців. Козаки отримували інформацію, спілкуючись з представниками влади, ведучі власні спостереження, а також розпитуючи свою агентуру і інформаторів. Впершу чергу козаки звертали увагу на інформацію військового, соціально-політичного, економічного, дипломатичного і епідемологічного характеру.

Нажаль, важко сказати, наскільки частими були ці розвідки на турецько-татарських територіях. Але ми вважаємо, що вони були постійними і добре спланованими операціями, а не поодинокими акціями.

- ¹ Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.; Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. (в 3-х томах) – Львів: Світ, 1991. – Т.І. – 319 с.; Голобуцький В. Запорозька Січ в останні часи свого існування (1734–1775 рр.) – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 421с.; Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734–1775). – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1960. – Ч.1. – 221 с.; Полонська-Василенко Н. Історія України. (у 2-х томах) – К.: “Либідь,” 1992. – Т.2. – 607 с.
- ² Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с. – С. 671.
- ³ Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем’єр, 2002. – 568 с. – С. 351-352.
- ⁴ Шпитальов Г.Г. Військова служба запорізького козацтва в російсько-турецьких війнах 1735–1739 та 1768–1774 рр. – Запоріжжя: Прем’єр, 2004. – 240 с. – С. 54.
- ⁵ Інститут Рукописів Національної бібліотеки України (далі – ІР НБУ), ф. Полонська-Василенко Н.Д., оп. 1, спр. 21, арк. 5.
- ⁶ Канцелярія Новосербського корпусу / Упорядники: В.Мільчев, О.Посунько // Джерела з історії Південної України. Том 7. – Запоріжжя, 2005. – 442 с. – С. 287–288.
- ⁷ Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов’яносербії.(Запорізька спадщина. Вип. 8.) – Запоріжжя, Тандем-У, 1998. – 79 с. – С. 42.
- ⁸ ІР НБУ, ф. 42, оп. 1, спр. 267, арк. 6-8.
- ⁹ Посунько О.М. Вказана праця. – С. 77.
- ¹⁰ Там само. – С. 43-44.
- ¹¹ ІР НБУ, ф. ІХ, оп. 1, спр. 132–214.
- ¹² Канцелярія Новосербського корпусу / Упорядники: В.Мільчев, О.Посунько // Джерела з історії Південної України. Том 7. – Запоріжжя, 2005. – 442 с. – С. 325, 328.
- ¹³ Там само. – С. 361.
- ¹⁴ Там само. – С. 326-327
- ¹⁵ Там само. – С. 286-287.
- ¹⁶ Там само. – С. 316-317.
- ¹⁷ Там само. – С. 326.
- ¹⁸ Там само. – С. 361.
- ¹⁹ Там само. – С. 361.
- ²⁰ Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с. – С. 361, 363, 377.
- ²¹ Канцелярія Новосербського корпусу / Упорядники: В.Мільчев, О.Посунько // Джерела з історії Південної України. Том 7. – Запоріжжя, 2005. – 442 с. – С. 316-317.
- ²² Там само. – С.288.
- ²³ Там само. – С. 288.
- ²⁴ Там само. – С. 289.
- ²⁵ Там само. – С. 288-289.
- ²⁶ Там само. – С. 292-293.
- ²⁷ Там само. – С. 317.
- ²⁸ Там само. – С. 288.
- ²⁹ Там само. – С. 288.
- ³⁰ Там само. – С. 288.
- ³¹ Там само. – С. 317.
- ³² Там само. – С. 288-289.
- ³³ Там само. – С. 292-293.
- ³⁴ Там само. – С. 381..
- ³⁵ Там само. – С. 325.
- ³⁶ Там само. – С. 317.
- ³⁷ Там само. – С. 293.
- ³⁸ Там само. – С. 317.
- ³⁹ Там само. – С. 317.
- ⁴⁰ Там само. – С. 288.
- ⁴¹ Там само. – С. 288.
- ⁴² Там само. – С. 292-293.
- ⁴³ Там само. – С. 293.
- ⁴⁴ Там само. – С. 293.
- ⁴⁵ Там само. – С. 293.
- ⁴⁶ Там само. – С. 317.
- ⁴⁷ Там само. – С. 289.
- ⁴⁸ Там само. – С. 294–295.
- ⁴⁹ Там само. – С. 294–295.